

Inhoud

<i>Inleiding</i>	9
1 <i>De onderwerping van Azië</i>	23
Egypte: ‘het begin van een reeks grote tegenslagen’	25
De langzame knechting van India en China	33
Nieuwe mondiale gezagsverhoudingen	54
2 <i>De vreemde odyssee van Jamal al-Din al-Afghani</i>	63
Een onbeduidende, eenvoudig geklede man	65
De ‘zieke man’ van Europa en zijn gevaarlijke zelftherapie	79
Egypte: de polemicus begint naar buiten te treden	95
Meer dan zelfversterking: de wortels van panislamisme en nationalisme	114
Het Europese intermezzo	124
De apotheose in Perzië	136
In een gouden kooi: Al-Afghani’s laatste jaren in Istanbul	142
De lange nasleep	150
3 <i>Het China van Liang Qichao en het lot van Azië</i>	161
De benijdenswaardige, maar onnavolgbare opkomst van Japan	163
De eerste hervormingsimpulsen	180
Japan en de gevaren van een leven in ballingschap	192
De Bokser-opstand: nieuwe lessen van een nederlaag	204
Panazianisme: kosmopolitische genoegens	211

Liang en de Amerikaanse democratie	216
De verleidingen van autocratie en revolutie	223
4 <i>1919 – een nieuwe wereldorde?</i>	235
De Verenigde Staten en de belofte van zelfbeschikking	237
Liberaal internationalisme of liberaal imperialisme?	245
De wereld onveilig maken voor democratie	251
De neergang van het Westen?	265
5 <i>Rabindranath Tagore in Oost-Azië, de man uit het ‘verloren’ land</i>	275
6 <i>De metamorfose van Azië na 1945</i>	307
Het venijn in de staart: panazianisme en militaire de kolonisatie	309
Intellectuele dekolonisering: de opkomst van de neotraditionalisten	319
De triomfen van de natiestaat: Turkije, de zieke man, komt weer tot leven	353
‘Het Chinese volk is opgestaan’	359
De opkomst van de ‘rest’	368
<i>Nawoord – Een ambigue wraak</i>	373
<i>Bibliografisch essay</i>	387
<i>Noten</i>	398
<i>Dankwoord</i>	419
<i>Register</i>	421

Inleiding

De hedendaagse wereld begon voor het eerst definitief vorm te krijgen in twee dagen in mei 1905 in de smalle wateren van de Straat van Tsushima. In wat nu een van de drukst bevaren scheepsroutes ter wereld is, vernietigde een kleine Japanse vloot onder bevel van admiraal Togo Heihachiro een groot deel van de Russische zeemacht, die de halve wereld rond gevaren was om het Verre Oosten te bereiken. De Slag van Tsushima, die door de keizer van Duitsland bestempeld werd als de belangrijkste zeeslag sinds Trafalgar een eeuw eerder, en door president Theodore Roosevelt als ‘de opmerkelijkste gebeurtenis die de wereld ooit heeft aanschouwd’, vormde het slotakkoord van een sinds februari 1904 voortkabbelende oorlog die voornamelijk was uitgevochten om te bepalen of Rusland of Japan het voor het zeggen zou krijgen in Korea en Mantsjoerije. Voor het eerst sinds de Middeleeuwen had een niet-Europees land in een groot conflict gezegevierd over een Europese staat; en in een mum van tijd ging het nieuws een wereld over die door westerse imperialisten – en de uitvinding van de telegraaf – nauw verbonden was geraakt.

De onderkoning van India, lord Curzon, die in Calcutta waakte over de dierbaarste kolonie van de Britten, vreesde dat ‘de weergalm van die overwinning als een donderklap door de fluistergalerijen van het Oosten is gegaan’.¹ Voor één keer besepte de hautaine en vaak blunderende Curzon wat er leefde onder de autochtone bevolking, en dit werd het best verwoord door een toen nog onbekende advocaat in Zuid-Afrika, Mohandas Gandhi (1869-1948), die voorspelde dat ‘de wortels van de Japanse zege zich zo ver en breed hebben dat

we ons nu geen voorstelling kunnen maken van de vruchten die daaruit zullen voortkomen'.²

Mustafa Kemal, een jonge Ottomaanse soldaat in Damascus die later bekend zou komen te staan als Atatürk (1881-1938), was in vervoe-ring. Japan was voor Kemal, die het Ottomaanse Rijk wilde hervormen en versterken tegen westerse dreigingen, een voorbeeld geweest, en hij had nu het gevoel het gelijk aan zijn zijde te hebben. De zestienjarige Jawaharlal Nehru (1889-1964), later de eerste premier van India, fantaseerde over zijn eigen rol in 'de bevrijding van India en Azië van de onderworpenheid aan Europa' en had via de kranten die hij las in zijn provinciewoonplaats vol opwinding de ontwikkelingen in de beginfase van de oorlog tussen Japan en Rusland gevolgd.³ Het nieuws uit Tsushima bereikte hem toen hij per trein van Dover naar zijn Engelse particuliere kostschool in Harrow reisde; hij kreeg er meteen 'een opperbest humeur' van.⁴ De Chinese nationalist Sun Yat-sen (1866-1925) was ook in Londen toen hij het nieuws hoorde en was al even opgetogen. Toen Sun eind 1905 op een schip terugkeerde naar China, werd hij in het Suezkanaal gefeliciteerd door Arabische havenarbeiders die dachten dat hij een Japanner was.⁵

Turkse, Egyptische, Vietnamese, Perzische en Chinese kranten stonden vol verhitte beschouwingen over de consequenties van het Japanse succes. In dorpen in India werden pasgeboren baby's vernoemd naar Japanse admirala's. In de Verenigde Staten sprak de Afro-Amerikaanse leider W.E.B. Du Bois over een wereldwijde uitbarsting van 'gekleurde trots'. De pacifistische dichter (en latere Nobelprijswinnaar) Rabindranath Tagore (1861-1941) raakte kennelijk in een soortgelijke gemoedstoestand; het nieuws uit Tsushima was voor hem reden om zijn leerlingen voor te gaan in een spontane overwinningmars rond een plattelandsschooltje in Bengalen.

Het maakte niet uit tot welke klasse of tot welk ras ze behoorden; de onderworpen volken van de wereld namen de diepere morele en psychologische implicaties van de triomf van Japan gretig in zich op. Deze diversiteit was opmerkelijk. Nehru was afkomstig uit een familie van rijke, anglofiele brahmanen; er waren zelfs geruchten dat zijn vader, een begunstigde van het Britse bewind in India, zijn overhemden naar Europa stuurde om ze chemisch te laten reinigen. Sun Yat-

sen was een zoon van een arme boer; een van diens broers stierf tijdens de Californische Gold Rush, die veel Chinezen verleidde om de oversteek naar Amerika te maken. Abdurreshid Ibrahim (1857-1944), de meest vooraanstaande panislamitische intellectueel van zijn tijd, werd geboren in West-Siberië en reisde in 1909 naar Japan om contact te leggen met Japanse politici en activisten. Mustafa Kemal kwam uit Thessaloniki (nu in Griekenland) en had ouders van Albanese en Macedonische oorsprong. Zijn latere bondgenoot, de Turkse schrijfster Halide Edip (1884-1964), die haar pasgeboren zoon vernoemde naar de Japanse admiraal Togo, was een seculiere feministe. Birma's nationalistische icoon U Ottama (1879-1939), op wie de Japanse overwinning zo veel indruk maakte dat hij in 1907 naar Tokio verhuisde, was een boeddhistische monnik.

Sommigen van de talloze Arabische, Turkse, Perzische, Vietnamese en Indonesische nationalistes die zich verheugden over de Russische nederlaag hadden zelfs nog een diversere achtergrond, maar ze hadden één ding gemeen: ze waren allemaal onderworpen door mensen uit het Westen die ze sinds lang hadden beschouwd als parvenu's, zo niet barbaren. En ze trokken allemaal dezelfde les uit de zege van Japan: de blanken, de veroveraars van de wereld, waren niet langer onoverwinnelijk. In de harten en hoofden die gemelijk hadden berust in de Europese overheersing in hun gebieden, ontsproten nu plots fantasieën over nationale vrijheid, raciale waardigheid of gewoon wraak.

Na in de negentiende eeuw gekoeioneerd te zijn door de westerse mogendheden en gekastijd te zijn door de ruwe behandeling van China door die mogendheden, had Japan zich vanaf 1868 voor de ambitieuze taak gesteld om het eigen land te moderniseren, het semifodale shogunaat te vervangen door een constitutionele monarchie en een verenigde natiestaat en een op hoge productie en consumptie gerichte economie naar westers voorbeeld te creëren. In 1886 zette Tokutomi Soho (1863-1957), een vooraanstaande Japanse journalist, in zijn bestseller *De toekomst van Japan* uiteen wat de Japanners te wachten stond als ze hun ogen sloten voor de 'universele', door het Westen ingezette trend: 'Die blauwogige, roodgebaarde rassen zullen ons land

binnendringen als een reusachtige golf, ons volk verdrijven naar de eilanden in de zee.’⁶

Al in het laatste decennium van de negentiende eeuw riep de groeiende Japanse macht op industrieel en militair gebied bij de Europeanen en Amerikanen angstbeelden van het ‘gele gevaar’ op, van Aziatische horden die het blanke Westen onder de voet zouden lopen. De nederlaag van Rusland vormde het bewijs dat Japan erin was geslaagd de inhaalslag ten opzichte van het Westen te maken. ‘We maken de mythe van de minderwaardigheid van de niet-blanke rassen ongedaan,’ verklaarde Tokutomi Soho destijds. ‘Met onze macht dwingen we af dat we geaccepteerd worden als behorende tot de rangen van de grootste mogendheden in de wereld.’⁷

Voor veel andere niet-blanke volken leek de vernedering van Rusland de westerse rassenhiërarchieën te ontcrachten en de pretentie van de Europeanen te weerleggen dat ze de zogenaamd ‘achterlijke’ landen in Azië beschaving bijbrachten. ‘Het denken in termen van de “last van de blanken”,’ verklaarde Benoy Kumar Sarkar (1887-1949), een baanbrekende Indiase socioloog, ‘is voor iedereen behalve blinde fanatici een anachronisme geworden.’⁸ Japan had laten zien dat Aziatische landen zelf in staat waren de weg naar moderne beschaving en vitaliteit te vinden. De Jong-Turkse activist en latere minister Ahmed Riza (1859-1930) verwoordde deze diep gevoelde bewondering als volgt:

De gebeurtenissen in het Verre Oosten hebben het bewijs geleverd dat de frequente maar schadelijke interventies van Europa om een volk te veranderen nutteloos zijn. Integendeel, hoe geïsoleerder en meer gevrijwaard van contact met Europese indringers en plundersaars een volk is, hoe beter de mate van ontwikkeling [van zo’n volk] richting rationele vernieuwing is.⁹

Gandhi, die in het door blanken geregeerde Zuid-Afrika streed tegen geïnstitutionaliseerd racisme, trok een vergelijkbare les uit de Japanse triomf: ‘Toen iedereen in Japan, rijk en arm, ging geloven in zelfrespect, werd het land vrij. Het gaf Rusland een klap in het gezicht... Zo moeten ook wij de geest van zelfrespect omarmen.’¹⁰ De Chinese filo-

soof Yan Fu (1854-1921) keek terug op een eeuw van vernederingen van China door westerse 'barbaren', van de Opiumoorlogen tot het in brand steken van het Zomerpaleis van de keizer in Beijing, en kwam tot de slotsom dat 'de enige reden waarom we hun vlees niet verslonden en niet op hun huiden sliepen, was dat we niet genoeg macht hadden'.

Japan had inmiddels laten zien hoe die macht verkregen kon worden. Voor veel Aziaten, die werden geplaagd door incompetent despoten en roofzuchtige Europese zakenlieden, schulde het geheim van de kracht van de Japanners in hun constitutie. Gesterkt door hun voorbeeld ontketenden politieke activisten in Azië een reeks constitutionele revoluties tegen verstarde autocratieën (zoals in 1905 in het verslagen Rusland). De Ottomaanse heerser sultan Abdulhamid II (1842-1918) had de modernisering van Japan op de voet gevolgd, met name toen de almaar toenemende eisen van de Europese grootmachten de soevereiniteit van Istanbul reduceerden tot een deerniswekkend verdichtsel. Maar veel bewonderaars van Japan in de moslimwereld waren net zulke seculiere en zelfs antireligieuze nationalistes als de Jong-Turkse banneling en schrijver Abdullah Cevdet, die Japan in zijn geschriften bestempelde als de drager 'van het zwaard voor de onderdrukkers, voor de schaamteloze indringers; de fakkel voor de onderdrukten, voor degenen die licht doen schijnen op zichzelf'. In 1908 dwongen de nationalistische Jong-Turken, geïnspireerd door de overwinning van Japan, sultan Abdulhamid de sinds 1876 opgeschorte constitutie te herstellen. De Perzen, die eveneens moed hadden geput uit de nederlaag van het autocratische Rusland tegen het constitutionele Japan, richtten in 1906 een nationaal parlement op.

In datzelfde jaar vonden in Egypte de eerste massademonstraties tegen de Britse overheersing plaats. Japan was voor nationalistische moslims in Egypte 'De Rijzende Zon'; het was de titel van een kort voor de Russisch-Japanse Oorlog verschenen boek van Mustafa Kamil (1874-1908), de belangrijkste Egyptische nationalistische leider. Studenten uit allerlei moslimlanden gingen op dat moment naar Tokio om de geheimen van de daar geboekte vooruitgang te leren kennen. Het domino-effect van de Japanse zege werd zelfs gevoeld in de nog maar kort daarvoor door Nederlandse kolonialisten verenigde

Indonesische archipel, waar Javanen uit de hogere kringen in 1908 de eerste nationalistische partij opzetten.

De meest verreikende veranderingen deden zich voor in China en culmineerden in 1911 in de omverwerping van een van de oudste keizerdynastieën ter wereld. Duizenden Chinezen trokken na 1905 naar Japan in wat toen de grootste overzeese massabeweging van studenten ooit was. Uit deze groep zouden veel leiders voortkomen die na de val van de keizer een belangrijke rol speelden in de Chinese politiek. In 1910 leerde Mao Zedong (1893-1976) als schooljongen in een dorp in de provincie Hunan een Japans liedje van buiten dat hem was bijgebracht door zijn muziekleraar, die voorheen had gestudeerd in Japan:

De mus zingt, de nachtegaal danst,
En de groene velden zijn prachtig in de lente.
De granaatappel bloeit karmijnrood, de wilgen in groen blad,
En er heerst een nieuwe situatie.¹¹

Tientallen jaren later, toen China werd bedreigd door Japan, zei Mao, die zich deze woorden nog goed herinnerde: ‘In die tijd kende en voelde ik de schoonheid van Japan, en voelde ik iets van zijn trots en macht in dit liedje over zijn overwinning op Rusland.’¹²

De overwinning van Japan maakte ook elders patriottische gevoelens los en leidde zelfs tot extremisme. Een van de slachtoffers van deze nieuwe gemoedstoestand was het liberale nationalisme dat vergeefs was omhelsd door de verwesterde autochtone elite. De stemming in Bengalen, dat lord Curzon van plan was op te delen, was al militant anti-Brits. Rellen en terroristische aanslagen wezen vanaf 1905 op een verharding van de antikoloniale gevoelens waaraan het Indiase Nationale Congres tot dan toe slechts op milde wijze uiting had gegeven. Radicalen in Calcutta en Dhaka begonnen Bengaalse studenten geld te fourneren voor trips naar Tokio, en in Europa en Amerika verblijvende antikoloniale agitators knoopten banden aan met Ierse en Russische revolutionairen en Japanse en Chinese leiders om wapens binnen te smokkelen in Bengalen.

Ook de geleerden uit de betere standen in Frans-Indochina begonnen zich in te laten met de notie van revolutionair geweld. De baan-

brekende Vietnamese nationalist Phan Boi Chau (1867-1940) woonde van 1905 tot 1910 in Japan en schoolde onder de banier van Dong Du ('Kijk naar het Oosten'), een door hem opgerichte vereniging, tal van studenten uit Frans-Indochina. Sociaal-darwinistische ideeën over rassenoorlogen en de strijd om te overleven drongen in het boeddhistische Ceylon, het confucianistische China en het islamitische Egypte het politieke discours binnen. In Caïro schreef Rashid Rida (1865-1935), wiens werk de Moslimbroederschap in Egypte later tot inspiratie zou dienen, vol vuur over de mogelijkheid om Japan te bekeren tot de islam en het in de Europese verbeelding gevreesde 'gele gevaar' om te vormen tot een pan-Aziatische beweging ter verdrijving van de ongelovigen.¹³

De bloedige Eerste Wereldoorlog tien jaar na de Slag van Tsushima zou Europa in Aziatische ogen beroven van een groot deel van zijn resterende morele prestige. De verovering van Azië door Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog zou, hoewel die uiteindelijk ongedaan gemaakt werd, er mede toe bijdragen dat een groot deel van het continent zich kon losweken uit de verslappende greep van de uitgeputte Europese koloniale rijken. Over het grote geheel gezien is het echter de Slag van Tsushima die het beginakkoord lijkt te hebben gevormd van de slotzang van het Westen.

Waarin Tsushima niet onmiddellijk een ommekeer kon bewerkstelligen, was de superioriteit van de westerse wapens en handel die gedurende een groot deel van de negentiende eeuw een stempel had gedrukt op Azië en Afrika. Aan het begin van de twintigste eeuw voerden Duitse militairen strafexpedities uit tegen antiwesterse Chinese Bokkers, onderdrukten de Verenigde Staten een opstand op de Filipijnen en voerden de Britten met hulp van Indiase soldaten oorlog tegen Nederlandse kolonisten in Zuid-Afrika. In 1905 waren deze conflicten inmiddels beëindigd, liepen China en de Filipijnen weer in het gareel en stond het verenigde Zuid-Afrika onder Britse heerschappij. Het zou nog vele jaren duren voordat het Westen afstand zou doen van zijn gebiedsdelen in het Oosten, maar de Japanse overwinning op Rusland versnelde een onomkeerbaar proces van intellectuele, zij het vooralsnog niet politieke dekolonisatie.

Sun Yat-sen sprak in 1924 over het indolente laatste decennium van de negentiende eeuw toen de ‘gekleurde rassen in Azië die leden onder de onderdrukking van de westerlingen, dachten dat bevrijding onmogelijk was’:

De mensen dachten en geloofden dat de Europese beschaving op het gebied van wetenschap, industrie, nijverheid en bewapening gestaag voortschreed, en dat Azië niets had wat daarmee te vergelijken was. Zodoende gingen ze ervan uit dat Azië nooit weerstand zou kunnen bieden aan Europa, dat de onderdrukking van de Europeanen nooit afgeschud zou kunnen worden. Dat was dertig jaar geleden de alom heersende mening.¹⁴

De Russische nederlaag tegen Japan in 1905, zei Sun Yat-sen, had de Aziatische volken de ‘nieuwe hoop’ gegeven dat ze ‘het juk van de Europese dwang en overheersing konden afschudden en hun rechtmatige positie in Azië konden heroveren’. En nog geen twintig jaar later, vervolgde Sun, waren de onafhankelijkheidsbewegingen in Egypte, Turkije, Perzië, India, Afghanistan en China flink gegroeid. Zoals Gandhi in 1905 had voorspeld, waren ‘de mensen in het Oosten’ eindelijk ‘ontwaakt uit hun lethargie’.¹⁵ De door lord Curzon gevreesde oosterse fluisteringen zouden weldra aanzwellen tot luidkeels verwoorde verklaringen en eisen. Verspreide en geïsoleerde individuen zouden samenkomen om massabewegingen te vormen en opstanden te ontketenen. Tezamen zouden ze een opmerkelijk snelle revolutionaire ommekeer bewerkstelligen.

De macht van Europa over Azië zou vanaf het hoogtepunt aan het begin van de twintigste eeuw sterk afnemen; in 1950 – India en China waren toen al zelfstandige staten – zou Europa in Azië slechts nog een perifere positie bekleden, waarbij het werd gesteund door de nieuwe westerse grootmacht, de Verenigde Staten, en in toenemende mate afhankelijk was van een informeel, op militaire bases, economische pressiemiddelen en politieke coups gestoeld imperium. De Europeanen, en daarna de Amerikanen, zouden tot de ontdekking komen dat ze het Aziatische vermogen om zich moderne ideeën, technieken en instituties – de ‘geheimen’ van de westerse macht – eigen te maken en